

שעור ג: ארבע רשויות לשבת

ו"ע"א – ט"ע"א

אחד המרכיבים החשובים של מלאכת הוצאה והלכותיה הוא הגדרת ה"רשות", שממנה ואליה מוציאים. ארבע רשויות לשבת, וקיימים הבדלים באופן הצגתם והגדרתם במקורות השונים. יש הגדרות פיזיות – מידות שטח, דפנות ומחיצות, ויש הגדרות על פי השימוש: מקום הילוך, בעלות היחיד או הרבים, וכדומה. שעורנו יעסוק בהגדרות אלה, בהבדלים ביניהן במקורות השונים, ובמשמעות המעשית והרעיונית של ההגדרות השונות. מתוך כך נציע לברר גם את שרשי המחלוקת בדבר אפשרות העירוב בערים בזמננו והשלכותיה לגבי אירת השבת ברחוב ובקהילה.

עיקרי השעור

- א. **ברייתת ארבע רשויות:** הברייתא המגדירה את ארבע הרשויות מורכבת מחלקים שונים שאינם מתיישרים יפה זה עם זה. בכותרת מוגדרות ארבע רשויות, אולם בפירוט יש רק שתי רשויות ברורות: רשות הרבים ורשות היחיד, ואילו שתי הרשויות האחרות אינן מוגדרות אלא מופיעה רשימה של מקומות, שביניהם גם הכרמלית, כמקרה פרטי ולא כמושג כללי. ה"מקום פטור" אינו מופיע כלל בפירוט.
- ב. **רשות היחיד:** רשות היחיד מתוארת בשני אופנים. בברייתא היא מתוארת על פי מידותיה, הגאון מבקש לתארה על פי שימושה – מקומו של היחיד. אלו הם בעצם שני אופני הגדרה שונים של הרשויות, האחד נובע מתפיסת הרשויות ומלאכת הוצאה על פי המשק, והאחר נובע מתפיסת הרשויות ומלאכת הוצאה מפרשת המן. הראשון מתאר מבנים ומקומות באופן סמלי ויצוגי, והאחר מתאר אותם על פי דרך השימוש המקובלת. שתי הגישות הללו עומדות ביסודן של מחלוקות שונות בהלכות רשות היחיד.
- ג. **רשות הרבים:** גם ברשות הרבים שני סוגי הגדרות, על פי שימושה כמקום הילוך הרבים, ועל פי מידותיה הפיזיות: רחוב, העדר קירוי, מפולש. שני סוגים אלה נובעים כמו ברשות היחיד משני המקורות. המחלוקת בין הראשונים על התנאי של ששים רבוא כ"דגלי מדבר" נובעת אף היא משני מקורות ההגדרה הללו.
- ד. **שני סוגי רשויות:** ההבחנה בין דגלי מדבר לבין "אל יצא איש ממקומו" יוצרת בעצם שתי מערכות להגדרת רשויות. המוקד של האיסור גם הוא שונה. לפי "דגלי מדבר" האיסור העיקרי הוא הוצאה מרשות לרשות – מן העגלות ואליהן. ואילו לפי "איש ממקומו", האיסור העיקרי הוא העברה ברשות הרבים, מקום פעולתם של הרבים, והעיסוק במסחר ופרנסה.
- ה. **רשויות דרבנן:** שתי הרשויות דאורייתא, הברורות ומוסכמות לכל, הן רשות היחיד ורשות הרבים. הרשויות אחרות אינן רשויות מן התורה ומותרות בטלטול והוצאה, ונאסרו רק מדרבנן. הגדרתן עמומה, גם בברייתא שבגמרא וגם בתוספתא. לפיכך קיימת מחלוקת התלמודים מהן. לפי הירושלמי, הרשות השלישית, הכוללת גם את הכרמלית, היא רשות רבים שאינה מקום הילוך לרבים, והרשות הרביעית, היא "חצרות שאינן מעורבות", דהיינו – רשות יחיד שהרבים משתמשים בה. ההכלאה הזאת נוצרה מן השילוב של שני סוגי ההגדרות: על פי השימוש ועל פי הממדים. ממדים של רשות יחיד עם שימוש של רשות רבים, או ממדים של רשות רבים עם שימוש שאינו של רבים – יוצרים את רשויות הביניים. אבל לפי הבבלי, שני הסוגים הללו כלולים בכרמלית, ויש לבבלי רשות רביעית הקרויה "מקום פטור" שהיא בעצם "לא-רשות" כי חסרים לה שני סוגי המגדירים – אין לה ממדים בכלל, ואינה מקום שימושי ליחיד או לרבים.
- ו. **סמל וממשות:** הגדרת הרשויות הכפולה משמשת לא רק להלכות המעשיות של מלאכת הוצאה ועירובין, אלא גם לתפיסה רעיונית ורוחנית של מושגי היחיד והרבים, פנים וחוץ, אינטימיות וקירבה להשי"ת לעומת ריחוק ופירוד. כפי שמופיע בספרי הגות וח"ן, על השבת בפרט ועל עולמו של האדם בכלל.

א.ברייתת ארבע רשויות

נקודת המוצא לכל דיון בענין רשויות שבת היא ברייתת הרשויות המצויה בתוספתא, בירושלמי ובבבלי, בהבדלים מסוימים. נפתח את שעורנו בעיון בה.

תנו רבנן, ארבע רשויות לשבת: רשות היחיד, ורשות הרבים, וכרמלית. ומקום פטור. ואיזו היא רשות היחיד - חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה, וכן גדר שהוא גבוה עשרה ורחב ארבעה - זו היא רשות היחיד גמורה.

ואיזו היא רשות הרבים - סרטיא ופלטיא גדולה, ומבואות המפולשין זו היא רשות הרבים גמורה. אין מוציאין מרשות היחיד זו לרשות הרבים זו, ואין מכניסין מרשות הרבים זו לרשות היחיד זו; ואם הוציא והכניס, בשוגג - חייב חטאת, במזיד - ענוש כרת, ונסקל.

אבל ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית - אינה לא כרשות הרבים ולא כרשות היחיד, ואין נושאין ונותנין בתוכה, ואם נשא ונתן בתוכה - פטור; ואין מוציאין מתוכה לרשות הרבים ולא מרשות הרבים לתוכה, ואין מכניסין מרשות היחיד לתוכה, ולא מתוכה לרשות היחיד, ואם הוציא והכניס - פטור. חצרות של רבים ומבואות שאינן מפולשין, עירבו - מותרין, לא עירבו - אסורים. אדם עומד על האסקופה, נוטל מבעל הבית ונותן לו, נוטל מעני ונותן לו, ובלבד שלא יטול מבעל הבית ונותן לעני, מעני ונותן לבעל הבית, ואם נוטל ונותן - שלשתן פטורים.

אחרים אומרים: אסקופה משמשת שתי רשויות, בזמן שהפתח פתוח - כלפנים, פתח נעול - כלחוץ. ואם היתה אסקופה גבוהה עשרה ורחבה ארבעה - הרי זו רשות לעצמה.¹

מן הכותרת של הברייתא, משתמע שמופיעות בה ארבע רשויות, המנויות במפורש: רשות יחיד, רשות רבים, כרמלית ומקום פטור. בחינה מדויקת של גוף הברייתא, המפרטת את הרשויות, מצביעה על פער משמעותי בין הכותרת לבין פירוט הרשויות בהמשכה.

הפער בא לידי ביטוי בעיקר בשתי הרשויות האחרונות. ראשית, הברייתא אינה מזכירה כלל את שמן כשהיא דנה בהן, שנית, לא ברור בכלל מהי הרשות הרביעית.

בעוד שבכותרת, הרשות השלישית היא כרמלית, הרי שבגוף הברייתא, אין שאלה: "ואיזו היא כרמלית?" כמו בשתי הרשויות הראשונות, כי אם ביטוי מבדיל: "אבל ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית אינה לא כרשות הרבים ולא כרשות היחיד". נראה, שכרמלית אינו שמה הכולל של הרשות השלישית, אלא פרט אחד מתוך קבוצה, ששמו התקבל כשם הכולל של הקבוצה. מה שמייחד את הרשות השלישית הוא מעמדה ההלכתי: אינה לא כרשות היחיד ולא כרשות הרבים. ודינה הוא: שאין מוציאין ומכניסין לתוכה ומתוכה לשתי הרשויות האחרות, ואם הוציא והכניס פטור.

היכן מתחילה הרשות הרביעית, זו המוגדרת בכותרת כ"מקום פטור"? אין בפירוט הרשויות שבברייתא כל איזכור של המושג "מקום פטור". לפיכך יתכן, ש"חצרות של רבים", כבר נחשב על הקבוצה הרביעית, שכן מותר לטלטל בו "אם עירבו". אם כך, אזי "מקום פטור" גם הוא מקום שאסור לפעמים לטלטל בו, ממנו ואליו, כאשר לא עירבו. לפי פירוש זה, ההבדל בין מקום פטור לבין ים ובקעה, איסטוונית וכרמלית, הוא שבמקום פטור, "אם עירבו מותרים", מה שאין כן בכרמלית.

פירוש אפשרי אחר הוא, שהרשות הרביעית מתחילה ב"אדם עומד על האסקופה", והיא, האסקופה, היא הדוגמה היחידה של הרשות הרביעית. היא מתייחדת מן הרשות השלישית בכך שמותר להוציא ולהכניס אליה וממנה, בין לרשות היחיד ובין לרשות הרבים ובלבד שלא תשמש אמצעי למעבר בין שתי הרשויות.

הפירוש הראשון, שהרשות הרביעית היא "מבואות שאינן מפולשין", הוא פירושו של הירושלמי, ולא רק פירושו, אלא גם גירסתו בברייתא. וכך לשון הירושלמי:

ארבע רשויות לשבת רשות היחיד רשות הרבים וכרמלית ומבואות שאינן מפולשין.²

אבל בבבלי פירשו שהרשות הרביעית היא "מקום פטור", וכוונתה לאסקופה:

אמר ר' אדם עומד על האסקופה נוטל מבעל הבית ונותן לו, נוטל מעני ונותן לו.

¹ שבת נ' ע"א

² ירושלמי שבת א א, ב ע"ד. וכך גם הבין השאלות, שלא הביא כלל את דין אסקופה בפרטו את ברייתת ארבע רשויות. שאלות דרב אחאי גאון פרשת בשלח שאלתא מט.

האי אסקופה מאי?

אילימא אסקופת רשות הרבים, נוטל מבעל הבית? הא מפיך מרשות היחיד לרשות הרבים!
ואלא, אסקופת רשות היחיד נוטל מן העני? הא קא מעייל מרשות הרבים לרשות היחיד!
אלא אסקופת כרמלית, נוטל ונותן לכתחילה? סוף סוף איסורא מיהא איתא!
אלא אסקופה מקום פטור בעלמא הוא, כגון דלית ביה ארבע על ארבע.
וכי הא דכי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: מקום שאין בו ארבעה על ארבעה טפחים מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו, ובלבד שלא יחליפו.³

דעת הבבלי נפסקה להלכה. כך ניסח הרמב"ם את הגדרת מקום פטור:

איזה הוא מקום פטור? מקום שיש בו פחות מארבעה על ארבעה וגבהו שלשה עד לרקיע שכל פחות משלשה הרי הוא כארץ, אפילו קוצים וברקנים או גלים ברשות הרבים גבהו שלשה ואין רחבן ארבעה על ארבעה הרי הן מקום פטור. וכן חריץ שאין בו ארבעה על ארבעה ועומקו משלשה עד התהום, וכן מקום המוקף שאין בו ארבעה על ארבעה אפילו היה ארכו אלף מיל ורחבו ארבעה פחות שעורה וגבהו משלשה ולמעלה הרי זה מקום פטור, וכן אויר רשות הרבים או אויר כרמלית למעלה מעשרה הרי הוא מקום פטור.⁴

מבלי להכנס לדיון אודות ההגדרה המדויקת של מקום פטור וכרמלית בשלב זה, ניתן לומר בבירור, ששתי רשויות אלה הן רשויות פחות מבוררות משתי הרשויות המובהקות מדאורייתא. נחזור לדון בפרטי רשויות אלה במקומן, אחרי שנברר את שתי הרשויות דאורייתא.

לפי התוספתא ולפי פירושו של רבא למשנה בשבועות,⁵ כוונת המשנה ב"ציאות שתיים שהן ארבע" הכוונה לרשויות, ולכן מסתבר לפרש שתיים שהן ארבע דלא כמשנת שבת, אלא כתוספתא, שיש שתי רשויות דאורייתא שהן ארבע עם הרשויות דרבנן. השתיים שמדאורייתא מבוססות על תיאור העגלות שבמשכן ובפסוקי פרשת המן, לשתיים האחרות אין יסוד בגמרא והן אלו שנוספו מדרבנן. מעיקר דין התורה, שתי הרשויות האחרות, אינן רשויות כלל, אלא הן "לא-רשויות". מקומות שאין בהם איסור הוצאה והעברה כלל. רק מדרבנן עשו אותן לרשויות בכך שהגדירו אותן, חידשו בהן איסור הוצאה, או איסור העברה דרכן מרשות לרשות. נעבור עתה לדון בשתי הרשויות העיקריות, ואחר כך נשוב לדון בשתי הרשויות המשניות.

ב.רשות היחיד

הגדרת הרשות: מימדים ושימוש

לפי הברייתא, רשות היחיד מוגדרת על פי ממדיה:

חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה, וכן גדר שהוא גבוה עשרה ורחב ארבעה - זו היא רשות היחיד גמורה. ההגדרה על פי הממדים היא ההגדרה השכיחה לרשות היחיד בשבת, בגמרא ובכל המקורות שבעקבותיה: מפרשים ופוסקים. אך קיימת מסורת גאונים שבה יש הגדרה אחרת לרשות היחיד:

ובתשובות לגאון, ארבע רשויות לשבת מאי פירושה? כך אמרו חכמים פירושן: ארבע פנים של רשויות יש לשבת: רשות היחיד ורשות הרבים, כרמלית ומקום פטור.

רשות היחיד: בדין היא שהיה צריך לומר בית של יחיד וחצר של יחיד, למה⁶ אמר חריץ עמוק יו"ד טפחים ורחב ד'? אלא הללו שנים שיש לספקו בכרמלית, ואין צריך לומר: בית של יחיד וחצר של יחיד.⁷

הגאון מניח שרשות היחיד היא ביתו וחצרו של היחיד. לפיכך הוא מתקשה, מדוע השתמשה המשנה בשתי דוגמאות חריגות של תל וחריץ, ופירש, שהמשנה בחרה דווקא בדוגמאות אלו כי יש בהן חידוש, ואלמלא נאמרו במפורש היה מקום לחשוב שיש לדון אותן ככרמלית. רשות שאיננה רשות היחיד.

הגאון מחדש, שההגדרה הראשונית של רשות היחיד היא ההגדרה הטבעית המתבקשת ממשמעות המונח "רשות יחיד". כלומר – מקומו של היחיד. זו המשמעות של "רשות היחיד" בסדר נזיקין: בבבא קמא לענין רשות

³ ח' ע"ב

⁴ רמב"ם, שבת יד הלכה ז

⁵ תוספתא שבת א א, בבלי ב ע"ב, ועי' בשעור א' על המשנה הראשונה ומלאכת הוצאה.

⁶ כך הנוסח באוצר הגאונים

⁷ ספר העיתים סימן רו

להלך ואפשרות להזיק, בבבא מציעא בענייני זכיה ומציאה, ובבבא בתרא בענייני בעלויות בנכסים ויחסי שכנים. לפי דברי הגאון, גם בשבת, המשמעות הראשונית של רשות היחיד מוגדרת על פי הבעלות עליה וזכויות השימוש בה.

ההגדרה הזאת מסיבה את תשומת הלב לפער הקיים בבחינת בין אופי ההגדרות של שתי הרשויות העיקריות. בעוד שרשות היחיד הוגדרה על ידי ממדים גיאומטריים, רשות הרבים הוגדרה על פי שימוש של המקום: סרטיא ופולטיא ומבואות מפולשין. ניתן היה לכלול בהגדרת רשות הרבים גם מושגים של הגדרות פיסיות וגיאומטריות, כגון: "רחבה ט"ז אמה", "אינה מקורה" וכדומה, אולם הבחינת התמקדה במישור השימושי של הרשות. הגאון סבר שיש להחיל את ההגדרה הפונקציונלית, או הגדרת השימושיות, גם לגבי רשות היחיד, בכך היא מתאימה למובן הראשוני של המושג "יחיד" ומקבילה להגדרת רשות הרבים כפי שהיא מופיעה בבחינת עצמה.

פרשת המן ופרשיות המשכן

מה טעמו של הגאון ומה מקורותיו?

נראה לומר, שהבנת הגאון את מושג רשות היחיד מבוססת על התפיסה שאיסור הוצאה נלמד מדין "אל יצא איש ממקומו". מקומו של אדם הוא הרשות ממנה אסור לצאת, ולגביו נאסר להוציא ולהכניס - לרשות הרבים וממנה. איסור זה, הנלמד מפרשת המן, נוגע להגדרת מקומו של האדם. גם המשנה הראשונה של המסכת, אינה מדברת על רשות היחיד במובן של מקום פיזי, אלא כמקומו של "בעל הבית" להבדיל ממקומו של העני. במסכת עירובין אנו מוצאים, שאדם קובע מקום לעצמו, מקום ד' על ד', גם אם הוא נמצא בבקעה, ובשטח הזה הוא רשאי לטלטל. זו הגדרה של מקום, שאיננה הגדרת שטח במישור או חלל במרחב, אלא הגדרה סובייקטיבית של מקום ישיבתו של האדם, ממנו אסור לו לצאת, וכן אסור לו להוציא ולהכניס אליו. נשאלת השאלה, מהו אם כן המקור הנגדי, שממנו יצאה התוספת להגדיר את רשות היחיד כמרחב המוגדר באופן פיזי, ובלי זיקה לבעלות עליו? התשובה לכך מצויה, במקורות התנאיים הלומדים את גדרי מלאכת הוצאה מעבודת הלויים:

דתיא: אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן, הם זרעו - ואתם לא תזרעו, הם קצרו - ואתם לא תקצרו, הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה - ואתם לא תכניסו מרשות הרבים לרשות היחיד. הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע - ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים, הם הוציאו מעגלה לעגלה - ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות היחיד. מרשות היחיד לרשות היחיד, מאי קא עביד? - אביי ורבא דאמרי תרוויהו, ואיתימא רב אדא בר אבהו: מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים.⁸

הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים, מרשות הרבים לרשות היחיד - חייב. מרשות היחיד לרשות היחיד ורשות הרבים באמצע, רבי עקיבא - מחייב, וחכמים פוטרין. כיצד? שתי גזוזטראות זו כנגד זו ברשות הרבים, המושיט והזורק מזו לזו - פטור. היו שתיהן בדיוטא אחת, המושיט - חייב, והזורק - פטור, שכך היתה עבודת הלויים: שתי עגלות זו אחר זו ברשות הרבים, מושיטין הקרשים מזו לזו, אבל לא זורקין.⁹

הגדרת מלאכת הוצאה על פי מלאכת המשכן, ולא על פי פרשת המן, מחייבת שינוי בתפיסה של המלאכה. כיון שבמלאכת המשכן לא דובר על מקומו של יחיד לעומת מקומם של רבים, אלא על מלאכת הלויים המעבירים את הקרשים, על גבי העגלות ובין דגלי מדבר. הרי שהמלאכה העיקרית שנאסרה אינה הוצאה והכנסה בין רשות יחיד לרשות רבים, אלא העלאה והושטה של חפצים ברשות הרבים עצמה, אל יחידות מובדלות ממנה המצויות בתוכה - כדוגמת העגלות. לפיכך מובן, שתל וחריץ ברשות הרבים מדמים יפה יותר את עבודת הלויים בעגלות, מאשר בעל הבית והעני המעבירים זה מידו של זה.

לפי גישה זו גם השעור של רשות היחיד, אינו שעור הנובע מהגדרת הבית, שהוא מקום מושבו של האדם. לפי גישה זו, היחידות לקוחות מן הממדים של העגלות והקרשים. כמבואר בירושלמי:

רבי יעקב בר אחא אמר, דבית רבי ינאי ורבי שמעון בן יצדק: חד יליף לה מן ארון, וחורנה יליף לה מן העגלות, ולא ידעין מאן יליף לה מן ארון ומאן יליף לה מן עגלות. מסתברא דבית רבי ינאי יליפין לה מן ארון, דבית רבי ינאי אמרין [ארון תשעה] וכפורת טפח. רבי שמעון בן יצדק יליף לה מן העגלות.

רבי זעירא בעי: מניין לעגלות שהן גבוהות עשרה? אמר רבי יוסה ואפילו תאמר גבוהות עשרה ולא כן תני רבי נחמיה: "עגלות צב" - כמין קמרסטא היו? אילו חור ברשות הרבים גבוה עשרה ורחב ארבעה שמא אינו אסור להשתמש מתוכו

⁸ שבת מט ע"ב
⁹ שבת צו ע"א

לרשות הרבים ומרשות הרבים לתוכו? אלא בשעה שהיו מושיטין את הקרשים מזו לזו תרוטות היו.¹⁰

נמצא, שקיימים שני היבטים שונים זה מזה של רשות היחיד. ההגדרה השימושית, שבמשנת עני ובעל הבית, לקוחה ממושגי הבית והחצר, שהם המקום של האדם בשבת על פי פרשת המן. כמבואר גם בירמיהו: "לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת".¹¹ כנגדה עומדת הגישה של משנת פרק הזרק, ועימה הרישא של בריית הרשויות, המגדירות את רשות היחיד לפי עגלות הלויים במשכן.

ברור, שתל או חריץ ברשות הרבים, בגובה עשרה ובשטח ארבעה על ארבעה (טפחים!) אינם שעור הנגזר ממדי ביתו של אדם.¹² הם נחשבים רשות יחיד כלפי רשות הרבים, שכן אלו היו מידות ששימשו בעגלות שבדגלי מדבר.

עם זאת, יש להבהיר שההבחנה בין עגלות המשכן לבין הבית כמקור לגדרי רשות היחיד והרבים אינה מוחלטת. ניתן להצביע על היבטים של הוצאה מן הבית לרשות הרבים, גם במקורות שמן המשכן, ולהיפך, ניתן להצביע על ממדים פיזיים וגיאומטריים הנלמדים מגדרי הבית ולא מן העגלות של המשכן. כפי שיבואר בפסקאות הבאות:

המשכן כמקור דו משמעי

זיהוי מלאכת הוצאה עם משא הלויים אינו הקישור היחיד של מלאכה זו למשכן. הלכת הוצאה מרשות לרשות נלמדת גם מאיסוף התרומות למשכן:

מכדי, זריקה תולדה דהוצאה היא, הוצאה גופה היכא כתיבא? - אמר רבי יוחנן: דאמר קרא: "ויצו משה ויעבירו קול במחנה". משה היכן הוה יתיב? במחנה לוי, ומחנה לוי רשות הרבים הוא, וקאמר להו לישראל: לא תפיקו ותיתו מרשות היחיד דיכדו לרשות הרבים.¹³

לפי רבי יוחנן, גם כאשר למדים את ענין הוצאה מהמשכן, מדובר על הוצאה מן הבית - האהל הפרטי אל הרשות הציבורית. בהנחה שרבי יוחנן איננו חולק על הלימוד מן העגלות, צריך לומר שהוא משלב בין שני מקורות בפרשת המשכן עצמה, בין "ויכלא העם מהביא" לבין העגלות. מהפסוקים של התרומות הוא לומד אודות המהות של הרשויות, של יחיד ושל רבים, ומן העגלות הוא לומד את השיעורים והמידות של תל וחריץ ברשות הרבים. העגלות מגדירות את מידות רשות היחיד, והמרווחים ביניהן את מידות רשות הרבים.¹⁴

דוגמה אחרת לכך שהלימוד של שעורי הרשויות הוא לימוד מורכב, נמצאת בדיון אודות שעור רחב רשות הרבים:

אלא דקיימא לן: דרך רשות הרבים שש עשרה אמה, אגן דגמרינן לה ממשכן, דמשכן חמיסרי הוא! אמתא יתירא הוא, דהוה קאי בן לוי, דכי משתלפי קרשים - הוה נקיט להו.¹⁵

משמע מן הגמרא, שמקורו של שעור ט"ז אמה נלקח דווקא מן המוסכמות של זמננו, ולא מן המשכן.¹⁶ לפי החישוב של הגמרא, המידות של רחב העגלות במדבר מגיעות לרחב דרך של ט"ו אמה בלבד. כדי להתאים את השעור המקובל לרשות הרבים, שהוא ט"ז אמה, לשיעורים של כלי המשכן, היה צריך לפתור את הבעיה של האמה הנוספת. לשם כך הציעה הגמרא את הפתרון של אמתא יתירא, שבה עמד בן הלויים. הפירוש הדחוק הזה מורה על המגמה של הגמרא לקשור את השיעורים של הרשויות, גם כשמקורם לא נובע מן המשכן, למקור מחייב במלאכת המשכן.

אף על פי כן, לא בכל מקום הצליחו להצביע על זיקה ישירה בין גדרי האיסור לבין מלאכות המשכן. בדיון לענין העברת ד' אמות ברשות הרבים, נסוגה הגמרא לגמרי מלימוד מן המשכן אחרי שלא מצאה דוגמה הולמת:

¹⁰ ירושלמי שבת א א, ב ע"ד

¹¹ ירמיהו יז, כב. הוא הפסוק שמביא השאלות (פרשת בשלח, שאילתא מט) כמקור לאיסור הוצאה.

¹² שעור המינימום לבית, כמבואר במסכת סוכה, הוא ד' על ד' אמות, ע"י סוכה ג' ע"א. ספרי דברים פסקה רכ"ט. הסוכה המצומצמת ביותר היא בגודל ז' על ז' טפחים. וראו להלן.

¹³ שבת צו ע"ב

¹⁴ בדרך דומה, הירושלמי שילב בשאר המלאכות את הלימוד מ"מלאכה" שבתורה, עם הלימוד מן המשכן. בכך נשתלבו שני מקורות ללימוד גדרי המלאכות: העולם והמשכן. על היחס בין הכפילות בכל המלאכות, לבין כפל המקורות במלאכת הוצאה, ע"י עוד בשעור הפתיחה ולהלן בשעור על ל"ט אבות מלאכות.

¹⁵ שבת צט ע"א

¹⁶ הגדרת דרך הרבים כשש עשרה אמה, בלי קשר למשכן, מצויה במסכת בבא בתרא (פרק ו' משנה ז), ובתוספתא בבא קמא (פרק ו' הלכה כב). לעניינים נוספים מחשיבים רחב שש עשרה אמה כרוחב משמעותי, כגון כלאים (פרק ד' משנה א'). זהו בקירוב רחבם של

הרחובות בערים הרומאיות בארץ, ע"י D.Sperber, The city in Roman Palestine, p. 176

"זרק ארבע אמות ברשות הרבים מנלן דמחייב? אמר רבי יאשיה: שכן אורגי יריעות זורקין מחטיהן זה לזה. אורגין, מחטין למה להו? אלא, שכן תופרי יריעות זורקין מחטיהן זה לזה. ודילמא גבי הדדי הוו יתבי? מטו הדדי במחטין. דילמא בתוך ארבע הוו יתבי? אלא אמר רב חסדא: שכן אורגי יריעות זורקין בוכיאר ביריעה. והלא אוגדו בידו! בניסכא בתרא. והא במקום פטור קאזלא! אלא: שכן אורגי יריעות זורקין בוכיאר לשואליהן. ודילמא גבי הדדי הוו יתבי? מטו הדדי בחפת. ודילמא שלחופי הוו משלחפי? ותו: מי שאילי מהדדי? והתניא לודא: (שמות לו) 'איש איש ממלאכתו אשר המה עשים', ממלאכתו הוא עושה, ואינו עושה ממלאכת חבירו! ותו: מעביר ארבע אמות ברשות הרבים מנלן דמחייב? אלא: כל ארבע אמות ברשות הרבים, גמרא גמירי לה."

סוגיה זו משקפת מאמץ להציע מקור מן המשכן לאיסורי העברה ברשות הרבים. בבסיס הדיון עומדים מאמרי רבי יאשיה ורב חסדא, התולים את האיסור במעשים שהיו במשכן, אצל אורגי היריעות. אבל הגמרא דוחה את דבריהם על ידי שני סוגים של קושיות. הסוג האחד, מערער על עצם הדוגמאות שהובאו: לא היו מחטים, ישבו סמוכים זה לזה ולא נצרכו לזרוק, כל אחד השתמש בכלים שלו. הקושיה מן הסוג השני היא, שגם אם יש דוגמאות להעברת חפץ מיד ליד, אין דוגמא בבנין המשכן שיכולה לשמש מקור לאיסור העברת ד' אמות ברשות הרבים על ידי אדם יחיד. לפיכך, נאלצה הגמרא להגיע למסקנה שאין מקור להלכת ד' אמות ברשות הרבים, אלא "גמרא גמירי לה".

הבית כמקור דו משמעי

כשם שיש במשכן אפשרות להצביע על היבטים של שעורים ומידות, בצד היבטים של פונקציונליות ובעלות, כך מאידך גיסא, אם יוצאים להגדיר את איסור הוצאה מפסוקי פרשת המן, אפשר להגיע לשני סוגי הגדרים, הפונקציונליים – על פי השימוש, והגיאומטריים – על פי המידות. אלא שכאן, הסדר הוא הפוך, ההיבט העיקרי הוא ההיבט הפונקציונלי, וההיבט הגיאומטרי משני לו.

נראה, ששעורי רשות היחיד בשבת שונים וקטנים מן השעורים המינימליים של הבית המצוי בימי התנאים. במסכת סוכה מובאת ברייתא, המפרטת לאילו עניינים מוגדר הבית המינימלי כבית של ד' על ד' אמות:¹⁷

תנו רבנן: בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, פטור מן המזוזה ומן המעקה, ואינו מטמא בנגעים, ואינו נחלט בבתי ערי חומה, ואין חוזרין עליו מעורכי המלחמה, ואין מערבין בו ואין משתתפין בו, ואין מניחין בו עירוב, ואין עושין אותו עיבור בין שתי עירות ואין האחין והשותפין חולקין בו.¹⁸

גם ממשנת פרק "המוכר את הבית" בבבא בתרא ניתן להראות שהשעור המינימלי של בית למגורים הוא ארבע על ארבע אמות – וזהו שעור דחוק ביותר.¹⁹

קיים שעור נמוך יותר משעור הבית, והוא שעור המינימום של סוכה כשרה, שהוא שבעה על שבעה טפחים:

עד כאן לא קאמרי רבנן התם אלא לענין סוכה, דדירת עראי היא. אבל לגבי בית, דדירת קבע הוא אפילו רבן מודו, דאי אית ביה ארבע אמות על ארבע אמות דיירי ביה אינשי, ואי לא לא דיירי ביה אינשי.²⁰

בית ששעורו המינימלי הוא ארבע על ארבע אמות, הוא בית קבע, לסוכה, שהיא דירת ארעי, די בשבעה על שבעה טפחים. ואילו להגדרת בית כרשות יחיד בשבת, אין צורך אפילו בכך.

גם לענין שיעור מקומו של אדם שיצא מחוץ לתחום ישוב בשבת, מדובר על מקום ארבע על ארבע אמות, למטה ממנו, השעור המינימלי המצוי בהלכה למקום שאדם תופס הוא אמה.²¹

ארבעה על ארבעה טפחים הוא שטח פחות מהמקום הפיזי שתופס אדם היושב על מקומו.

לכן נראה לומר שאי אפשר לבסס את מידת השטח של רשות היחיד על "מקומו של אדם". וחייבים לומר שלענין זה, ארבעה על ארבעה טפחים אינו שיעור שנובע משימושיו של האדם, אלא רק ממוקומו של הקרשים והעגלות בדגלי מדבר.

¹⁷ סוכה ג ע"א - ע"ב

¹⁸ במקום שהבית מפורש בכתוב, מחייב הדבר ארבע על ארבע אמות: אמר מר: 'פטור מן המזוזה ומן המעקה ואין מטמא בנגעים ואינו נחלט בבתי ערי חומה ואין חוזרין עליו מעורכי המלחמה'. מאי טעמא? ד'בית' כתיב בהו בכולהו. " אבל כשמדובר על חיובים דרבנן, צריך טעם אחר להסביר את השעור של הברייתא, וכך מפורש בהמשך הסוגיה: 'ואין מערבין בו ואין משתתפין בו ואין מניחין בו עירוב'. מאי טעמא? דלא חזי לדירה. 'ואין עושין אותו עיבור בין שתי עירות', דאפילו כבורגנין לא משוינן ליה. מאי טעמא? בורגנין חזו למילתייהו, והאי לא חזי למילתיה. נמצא, שיש שעור מידתי מוחלט של בית מן התורה, והוא ד' אמות, ויש הגדרה פונקציונלית – שימושית של בית, והיא נוגעת לדיני דרבנן.

¹⁹ בבא בתרא ו' משנה ב'.

²⁰ סוכה שם.

²¹ סוכה ד ע"א

גובה המחיצות של רשות היחיד, נלמד גם מן המשכן וגם מאורח החיים הטבעי של האדם. בענין סוכה הנמוכה מי' טפחים, מוצאים במסכת סוכה שני מקורות לפסלה, מצד אחד – מידות מן המשכן – גובה הארון והכפורת, ומצד שני, שעור שימושי, "לא חזי לדירה".

היתה גבוהה עשרה טפחים והוצין יורדין לתוך עשרה, סבר אביי למימר: אם חמתם מרובה מצלתם כשרה. אמר ליה רבא: הא דירה סרוחה היא, ואין אדם דר בדירה סרוחה.²²

את הגדרת גובה הסוכה למדים גם משיעורים שבמשכן:

ושאינה גבוהה עשרה טפחים. מנלן? אתמר, רב ורבי חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא מתנו בכולהו סדר מועד, כל כי האי זוגא חלופי רבי יוחנן ומעיילי רבי יונתן. ארון תשעה וכפורת טפח הרי כאן עשרה, וכתב 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת' ותניא, רבי יוסי אומר: מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה.²³

לפיכך ניתן לומר, ששעור גובה עשרה טפחים של המחיצות ברשות היחיד יכול להלמד גם מן המשכן וגם מהגדרת המקום השימושי לאדם. עם זאת, הבחירה במסכת שבת היא להפיק את השיעורים של הרשות מן המשכן.

לסיכום, ראינו, שיש להגדרת מלאכת הוצאה והרשויות המגדירות אותה, שני מקורות עיקריים, פרשת המן ופרשת המשכן.

באופן בסיסי, פרשת המן מהווה מקור להגדרת הרשות על פי שימושה: מקומו של היחיד. ואילו פרשת המשכן מהווה מקור להגדרת הרשות על פי מימדיה בטפחים: ד' על ד' בגובה עשרה.²⁴ אולם התוספתא, בחרה להציג את רשות היחיד דרך הגדרים הגיאומטריים ואילו את רשות הרבים הגדירה באמצעות הקטגוריות הפונקציונליות. טעם הדבר יתברר בהמשך השעור.

רשות היחיד כמקומו של היחיד

קעת נחזור לעסוק בהבנת גדרה של רשות היחיד.

ראינו לעיל, שניתן להגדיר את הרשות הן על פי ממדיה הפיזיים והן על פי שימושה. הבריייתא והפוסקים התמקדו בדרך כלל בתיאור הפיסי, אולם הגאון הזכיר גם את התיאור הפונקציונלי של הרשות כביתו של היחיד. השאלה המתבקשת היא האם קיים ביטוי הלכתי לכך שהגדרת רשות היחיד איננה רק פיזית אלא גם שימושית?

תשובה חיובית ראשונה לשאלה זו מצויה כבר בבריייתת הרשויות בעצמה. הבריייתא סוברת שחצרות של רבים אינן רשות היחיד, אף על פי שהן מוקפות מחיצות של עשרה טפחים, וכן מבואות שאינם מפולשים. למרות, שמבחינת הממדים הפיזיים אלו רשויות יחיד גמורות, ואינן שונות מתל וחריץ. אבל אין הן נדונות כרשות היחיד מפני שהן שייכות לרבים.

הדיון על רשות יחיד שהופכת לרשות הרבים מצוי במסכת עירובין בכמה מקומות. כגון במשנה הבאה:

חצר שנפרצה לרשות הרבים, המכניס מתוכה לרשות היחיד או מרשות היחיד לתוכה חייב, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: מתוכה לרשות הרבים או מרשות הרבים לתוכה פטור, מפני שהיא ככרמלית.²⁵

הרי שדריסת רבים הופכת את רשות היחיד, גם אם יש לה ממדים פיזיים של רשות היחיד, לרשות הרבים גמורה. כך לדעת רבי אליעזר. חכמים מסייגים זאת וסבורים שמעמדה של הרשות הזאת אינו אלא כרמלית. ולכן אין לחייב בה. וכך מפורש בגמרא:

ורבי אליעזר, משום דנפרצה לרשות הרבים הוא לה רשות הרבים? אין, רבי אליעזר לטעמיה. דתניא, רבי יהודה אומר

²² סוכה ד' ע"א

²³ סוכה ד' ע"ב. בהמשך הסוגיה שם, נדחית, לדעה אחת, האפשרות ללמוד סוכה מן המשכן, ולומדים השעור ככל השעורים של תורה "הלכתא גמירי לה". בכך דומה סוגיה זו לסוגיה שהציעה ללמוד את דין זריקה והעברה ברשות הרבים מן המשכן ונדחתה. יש להעיר, שסוכה עצמה מכילה שניות בהגדרתה, מצד אחד, היא בית, שמקיימים בו "תשבו כעין תדורו", ומצד שני היא "צילא דמהימנותא", ובעניינים רבים מתייחסים אל ישיבת הסוכה ונטילת לולב כעבודה בקודש. להרחבה בענין כפילות המשמעות של הסוכה ראו הרב יעקב גגן "מים, בריאה והתגלות, חג הסוכות במחשבת ההלכה" עתניאל תשס"ח.

²⁴ אמנם, ההבחנה הזאת מיטשטשת מעט, מכיון שיש בפרשת המשכן גם כדי ללמד על רשות היחיד כמקומו של היחיד, מפרשת "ויכלא העם מהביא". לפיכך, יהיה מדויק יותר לומר שההגדרה של רשות היחיד לפי שעורי החלל, המבוססת ביסודה על תפיסת הרשות כמקום פיזי, קרובה יותר להגדרת מלאכת הוצאה על פי משא הליינים שבמשכן, אך יש לה אחיזה גם בהגדרת הבית בהלכה בכלל, ומצד שני, שהגדרת הרשות על פי השייכות הפרטית קרובה יותר לתפיסה של איסור ההוצאה בפרשת המן, אך יש לה אחיזה גם במקור של מלאכות המשכן, בענין הבאת התרומות.

²⁵ עירובין ט משנה ב'

משום רבי אליעזר: רבים שבררו דרך לעצמן מה שבררו ברו...²⁶

הפירוש הראשון בגמרא מניח שלדעת רבי אליעזר, הילוך רבים הופך את המקום המגודר לרשות רבים. כלומר, ההגדרה היא פונקציונלית ולא פיזית.

ואיבעית אימא: בידי רשות הרבים קמיפלגי; דרבי אליעזר סבר: צידי רשות הרבים כרשות הרבים דמו, ורבנן סברי: צידי רשות הרבים לאו כרשות הרבים דמו.

ולפלוג בידי רשות הרבים בעלמא! אי איפליגו בידי רשות הרבים בעלמא הוה אמרינן: כי פליגי רבנן עליה דרבי אליעזר הני מילי היכא דאיכא חיפופי, אבל היכא דליכא חיפופי אימא מודו ליה, קא משמע לן. והא מתוכה קאמר! אידי דאמור רבנן מתוכה אמר איהו נמי מתוכה. ורבנן, אמר רבי אליעזר צידי רשות הרבים, ומהדרו ליה אינהו מתוכה? הכי קאמרי ליה רבנן לרבי אליעזר: מי לא קא מודית לן היכא דטילטל מתוכה לרשות הרבים, ומרשות הרבים לתוכה דפטור מפני שהיא כרמלית, צידי נמי לא שנא.

ורבי אליעזר התם לא קא דרסי לה רבים, הכא קא דרסי לה רבים.²⁷

הפירוש השני של הסוגיה מוציא את המשנה מפשוטה ומעמיד אותה בידי רשות הרבים. הדוחק להעמיד את המשנה שלא כפשוטה, מלמד על מגמה חדשה בגמרא, המנוגדת לפירוש על פי הפשט שהתקבל על דעת המפרש הראשון. מהי העמדה המתחדשת כאן בגמרא? נראה בפשטות, שכוחה של ההגדרה הפיזית גובר על ההגדרה השימושית, ולכן מעדיף בעל האיבעית אימא להעמיד גם את רבי אליעזר בעמדה, שבה אם יש מחיצות רשות היחיד ושימוש רבים, זו תהיה עדיין מדאורייתא רשות יחיד גמורה. על קיומה של מגמה בגמרא, להעדיף את הגדרת הרשות על פי ממדים ולא על פי שימוש, ניתן לעמוד מדוגמאות נוספות שתידונה לקמן. היא תבלוט ביותר לקמן, בדיון על רשות הרבים.

העברה בחצר שאינה מעורבת

כיצד נשמר המתח בין שני המוקדים בהגדרת רשות היחיד עד לאחרוני האחרונים, אפשר לראות מן הדיון בחצרות ובגגות המחברים זה לזה כיחידה הנדסית אחת, אך שייכים לבעלים שונים. במשנה בעירובין ובסוגית הגמרא שעליה,²⁸ מובאות שלש שיטות תנאים, מחלוקת אמוראים בפסק ההלכה, ועל גביהן גם מחלוקת ראשונים ופוסקים. השלחן ערוך הכריע כדעה המקילה:

גגין, וחצרות, וקרפופות, כולן רשות אחת הם לכלים ששבתו בתוכה, שמוטר לטלטלם מזה לזה. אפילו הם של בעלים הרבה ולא עירבו יחד, מותר לטלטל מחצר לחצר אחרת, או לגג, או לראש כותל שביניהם, ומגג לגג אחר הסמוך לו, אפילו גבוה ממנו הרבה, ומהגג לקרפף שאינו יותר מסאתים, או שהוקף לדירה אפילו הוא יותר מסאתים, או למבוי שמתוקן בלחי או קורה, אפילו לא עירבו בו. ואע"פ שעירבו בני חצר לעצמן, דשכיחי מאני דבתים בחצר, מותר לטלטל כלים ששבתו בחצר זו לחצר אחרת ולא חיישינן שמא יטלטל גם כלים ששבתו בבית לחצר אחרת או לגג וקרפף.²⁹

הש"ע פוסק,³⁰ שאין איסור הוצאה מחצר לחצר ומגג לגג, כאשר אין הבדל ניכר ביניהם על ידי מחיצות, גם אם יש הבדל בבעלות והם שייכים לאנשים שונים. מלבד האוסרים מעיקר הדין, בשל חילופי הבעלות,³¹ יש מי שאוסר גם אליבא דשיטה המקילה שלא מתחשבת בחילופי הבעלות, במקרה של מעבר מחצר ומגג לקרפף, הואיל וזו נראית רשות אחרת לגמרי – מבחינת המבנה הפיזי.³²

במקרה גבולי, שבו הוציאו מן הבית בשבת לחצר שאינה מעורבת, מובא בביאור הלכה דיון של האחרונים:

לענין אם מותר לטלטל כלים ששבתו בבית בחצר עצמה שאינה מעורבת כשעבר והוציאן לשם מן הבית או שהוציאן דרך מלבוש, יש לדון בזה: מי נימא דלא אסרו אלא ההוצאה מרשות אחד לחבירו, אבל בחצר זה גופא, אף ששבתו בבית לא אסרו בטלטול כשכבר הוציאן שם, בין שהוציאן דרך היתר כגון ע"י מלבוש או אפילו דרך איסור. או אפשר דכיון שאינה מעורבת ורשות כל בני החצר שולטין עליה עשאוה כעין רשות הרבים ואסור לטלטל אף בחצר זה גופא יותר מד' אמות? אחר כך מצאתי מחלוקת בזה בין הפוסקים: בספר אה"ע ריש סימן שס"ו החליט בזה לאיסור, ושכן מבואר להדיא בעבוה"ק, דאם הוציא לחצר שאינה מעורבת אסור לטלטל בה יותר מד"א, וכן משמע קצת מהרמב"ם ריש הלכות עירובין דין

²⁶ עירובין צד ע"א. מקורו של דין דריסת הרבים בתוספתא בבא בתרא ב הלכה טו

²⁷ עירובין צד ע"א

²⁸ עירובין צא ע"א

²⁹ שולחן ערוך אורח חיים סימן שעב סעיף א

³⁰ כמסקנתו בבית יוסף, מהכרעת הגמרא בדיון התנאים בעירובין צ"א א. ועיי' בדברי המשנ"ב ס"ק ג'.

³¹ המובאים בבית יוסף על אתר.

³² יש הבדל בין הוצאה מבית לחצר, לבין הוצאה מחצר לגג וקרפף, הנראים כרשות אחרת לגמרי. עיי' עירובין כ"ג ב', ד"ה כדתנן. ומג"א לשו"ע כאן, ס"ק א.

נמצא שגם בהגדרת רשות הרבים מסתמכים על שני מקורות. פרשת המן ופרשת המשכן. המן מגדיר את המהות: המרחב הציבורי³⁷, שהוא השוק. המשכן מגדיר את המימדים הפיזיים: ט"ז אמה, קירוי, נתיבים ישרים ללא מעלות ומורדות.

ששים רבוא ודגלי מדבר

התפיסה הקיצונית ביותר של רשות הרבים כמקום שמוגדר על פי המימדים של 'דגלי מדבר' היא שיטת רש"י המפורסמת, המוסיפה את התנאי של ששים רבוא בהגדרת רשות הרבים. שיטה שרבים מן הראשונים תמחו מה מקורותיה.³⁸

רש"י עצמו מבהיר את שיטתו במקומות רבים.

בענין ששים רבוא הוא אומר:

רשות הרבים משמע רחב שש עשרה אמה, ועיר שמצויין בה ששים ריבוא ואין בה חומה, (או) שהיה רשות הרבים שלה מכוון משער לשער שיהא מפולש, דומה לדגלי מדבר.³⁹

עיר של יחיד שלא היו נכנסין בה תמיד ששים רבוא של בני אדם, ולא חשיבא רשות הרבים, דלא דמיא לדגלי מדבר.⁴⁰

כשם שרש"י משתמש בדמיון ל"דגלי מדבר" לגבי ענין ששים רבוא, הוא מדמה זאת גם בשאר גדרי רשות הרבים.

בענין מפולשת:

ואין לה אלא פתח אחד ולא מפולשת היא ולא דמי לדגלי מדבר.⁴¹

בענין דלתותיה ננעלות:

דעיר של רבים היא, שאוכלוסין הרבה באין לה, אבל עכשיו דלתותיה ננעלות לאו רשות הרבים, שאינה כדגלי מדבר שהוא דרך פתוח כל שעה⁴²

יש לציין שרש"י מעביר הגדרות אלו מהלכות שבת גם למקומות אחרים שלכאורה אין להם כל שייכות למשכן.

בבבא קמא, בדין אש, מבואר במשנה:

עברה גדר שהוא גבוה ד' אמות, או דרך הרבים או נהר פטור.⁴³

ופירש שם רש"י:

דרך הרבים י"ו אמות, מעגלות דדגלי מדבר ילפינן במסכת שבת.⁴⁴

שיטת רש"י בענין הלימוד של הלכות שבת מן המשכן היא שיטה כללית, ואיננה שייכת דווקא לעירובין, כך הוא מדגיש בדברו על דגלי מדבר:

וכל מלאכות דבשבת ממשכן גמרי לקמן, מדנסמכה פרשת שבת לפרשת משכן בויקהל.⁴⁵

גם בפירושו למשנת ל"ט אבות, מאריך רש"י להסביר כיצד כל אחד מן האבות המנויים בה מוזכר במשכן. אף על פי שבגמרא עצמה נאמר שתנא "סידורא דפת נקט", רש"י צמצם זאת לאופה בלבד, ובכל היתר הראה מקורם במשכן.⁴⁶

רש"י לא חידש את התנאי של ששים רבוא, קדמו לו בכך הגאונים. הראשונים מצטטים בדרך כלל את בעל הלכות גדולות. וכעין זה מצאנו גם בתשובת הגאון המובאת בספר העתים שהוזכרה לעיל, ובה מבוררים הדברים היטב:

ואיזו הוא רשות הרבים גמורה? היה לו מקום שיש בו ששים רבוא בני אדם שאין להם לא חומה ולא דלתות, ונכנסין ויוצאין

³⁷ אין לומר, שגם בפרשת המן מסתמכת הגדרת רשות הרבים על הגדרת המשכן, שהרי שם מדובר על יציאה ללקוט מן ב"דגלי מדבר". בתורה נאמר במפורש שהמן היה מחרץ למחנה ולכן אין הדגשה על כך שלקייטת המן היתה יציאה לרשות הרבים המוגדרת של מחנה לוייה. האיסור היה על כל ישראל, גם אלו שגרו בקצה המחנה ובין אהליהם לא היתה רשות רבים כלל.

³⁸ לדיון רחב בשיטה זו, במקורותיה ובחולקים עליה, ע"י בספרו של ר"י תא שמע, "הלכה מנהג ומציאות באשכנז", פרק ז', בעיקר בעמ' 136 - 148. הגישה מרחיקת-הלכת ביותר לביטול רשות הרבים בזמננו מצויה בתשובת הר"ש משאש ב"תבואות שמש", אורח חיים, סה. המתיר טלטול בערי מרוקו בלי עירוב.

³⁹ רש"י עירובין ו ע"א

⁴⁰ רש"י עירובין נט ע"א

⁴¹ רש"י עירובין נט ע"ב

⁴² רש"י עירובין קא ע"א

⁴³ בבא קמא סא ע"א

⁴⁴ רש"י מסכת בבא קמא דף סא עמוד א. נראה שרש"י פירש כך על פי הגמרא שציטטה את ברייתת ר' אליעזר. ועל פי הגמרא בשבת.

⁴⁵ שבת ח ע"א, ד"ה לדגלי מדבר

⁴⁶ ע"י לעיל בשעור הפתיחה ולקמן בשעור למשנת ל"ט אבות.

בלילה כמו ביום, כדגלי המדבר, זו רשות הרבים גמורה. דכל מקום שאמרו חכמים רשות הרבים, בדרך זה אמרו. ולמה⁴⁷ אמרו סרטיא ופלטאי גדולה? סרטיא: שווקים גדולים שממלאין ופתוחין למקום שיש בו ששים רבוא, פלטיא: קורין בלשון ישמעאל קיסר"א, וחניות יש בה. ושנו חכמים: המוציא מחנות לפלטיא. ומבואות המפולשין לרשות הרבים והם מקום שיש בו ס' רבוא בני אדם.

כמו ברשות היחיד, הגאון מתקשה בפירוש הברייתא. אלא שכאן הסדר הפוך בדיוק, הוא פותח בהגדרת רשות הרבים על פי דגלי מדבר, ומתייחס למידות ושעורים. על כן הוא תמה, שבברייתא עיקר חסר מן הספר: לא נזכרו בה ששים רבוא בני אדם, וכן שאר הפרטים המדמים את רשות הרבים לדגלי מדבר: העדר חומה ודלתות, ו"נכנסין ויוצאין בלילה כמו ביום כדגלי המדבר". כנגד זה, הזכירו בברייתא מקומות מוכרים מצורת ההתיישבות העירונית בזמן התנאים: סרטיא ופלטאי.⁴⁸ הגאון מתרץ ומפרש, שסרטיא ופלטאי הם מקומות שהם מימוש של העקרון של רשות הרבים.

לעיל, בדיונו על דעת הגאון בהגדרת רשות היחיד, ראינו ששיטתו היא שיש להגדיר את רשות היחיד על פי שימושה כמקומו של היחיד. לכאורה יש לתמוה, מדוע כאן, ברשות הרבים, דורש הגאון את הגדרים הפיזיים, על פי "דגלי מדבר", ולא מקבל את ההגדרה השימושית, שהיא, לכאורה, העדיפה בעיניו.

דיוק בלשוננו של הגאון מסלק את הקושי. הוא אינו מתמקד בשאלת המהות והגדר של הרשות בדיונו, אלא בדוגמאות המעשיות שהובאו בברייתא. תל וחרץ לרשות היחיד, סרטיא ופלטאי לרשות הרבים. שאלתו של הגאון בענין רשות היחיד, היתה מדוע השתמשו בדוגמאות של תל וחרץ שאינן דוגמאות אופייניות, ולא בדוגמה המתבקשת: בית מגורים רגיל. מכח שאלתו זו, הסביר הגאון שהברייתא לא הביאה דוגמאות מאפיינות של רשות היחיד אלא מקרי קצה. לעומת זאת, ברשות הרבים אין לו שאלה על הבחירה בסרטיא ופלטאי כדוגמה, שהרי הן דוגמאות מובהקות של מימוש מושג רשות הרבים כמקום ציבורי. ומכיון שהוא מבין שהברייתא עוסקת בדוגמאות ולא בהגדרות, הוא מסכים שאין צורך באיזכור המדדים שמקורם בדגלי מדבר, ודי בתיאור של סרטיא ופלטאי ומבואות מפולשים כדי להבהיר רשות הרבים מהי.

הביאור שהצענו בדברי הגאון, כדי להבין את סדר הדיון שלו, אינו סותר את המסקנות הקודמות, שיש בדבריו שני סוגי הגדרות לרשות: על פי השימוש ועל פי הממדים.

בסופו של דבר, כמסקנה מעיונו בברייתא, מקבל הגאון את המימדים הפיזיים כמגדיר העיקרי להלכה, ואת הבעלות והשימוש כמושגים המצויים ברקע, ואינם עיקר בהגדרה.

נמצא, שלשיטת הגאונים ורש"י, עיקר ההגדרה מדאורייתא של רשות הרבים כמו של רשות היחיד, מקורו בפרשת המשכן – בדגלי מדבר. כאן, נוסף על רוחב, פני שטח וגובה, משתלבת גם הגדרה מספרית נוספת – ששים רבוא. דוק: ה'ששים רבוא' איננו ביטוי למידת היות הסרטיא ופלטאי מקום של רבים, אלא שיעור מספרי נוסף שאותו לומדים מן המשכן. כדרך שלומדים את שאר המידות. ההבדל בין שתי התפיסות הללו את מושג הששים רבוא יבואר להלן בדברי הרמב"ן.

הרמב"ן: עיר של רבים

על שיטת רש"י ערערו הראשונים, אולם גם המערערים נאחזו במשכן ולא חלקו על עצם ההבאה מן המשכן כמקור. עמדה מרכזית בסוגיה זו היא עמדתו של הרמב"ן, ולכן נלמד את דבריו בפירוט:

'עיר של יחיד ונעשית של רבים', פרש"י ז"ל עיר של יחיד היינו שאין בה ששים רבוא בני אדם, וקרי לה 'של יחיד' לפי שאין בה רשות הרבים מפני שעמה מועטים ולא דמיא לדגלי מדבר. 'ונעשית של רבים' שניתוספו בה דירין. וזה הענין בכמה מקומות פירש אותה שאין רשות הרבים גמורה אלא בעיר שיש בה ששים רבוא, ולא ידענו מנין לו לרש"י כן שלא הוזכר בתלמוד בשום מקום, אבל בהלכות גדולות נמצא כן והרי הדבר תלוי באילנות גדולות.⁴⁹

הרמב"ן תמה על רש"י שאין לו מקור לענין ששים רבוא מן התלמוד, אבל מכיון שמצא מקור לכך בהלכות גדולות, ויחסו של הרמב"ן אל הלכות גדולות הוא כאל ספר סמכותי ומחייב⁵⁰, עליו לשקול בכובד ראש את השיטה הזאת.

ומכל מקום אנו תמהים: אם כן בתחלת מסכת שבת ששנו בברייתא ארבע רשויות לשבת, היאך לא אמרו סרטיא ופלטאי גדולה ומבואות המפולשות זהו רשות הרבים גמורה והוא שיעברו שם ששים רבוא? אי נמי ליתני בכרמלית ים ובקעה

⁴⁷ כך הנוסח עפ"י אוצרה"ג.

⁴⁸ סרטיא ופלטאי הן מלים לטיניות, ידועות עד היום בכל אירופה: סטריט, שטראסה, הם הרחובות הראשיים של העיר. פלטיא – פלאזה, פלאץ, כיכר מרכזית.

⁴⁹ חידושי הרמב"ן עירובין נט ע"א

⁵⁰ יחסו של הרמב"ן לבה"ג בולט מאד בהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם. שם יצא הרמב"ן להגן על בה"ג מהשגות הרמב"ם, מתוך יחס של כבוד, הערצה וסמכות לבה"ג.

ואסתנית ומקום שאין בו ששים רבוא?

הרמב"ן חוזר לכאורה על תמיהת הגאון, מדוע לא הוזכרו מידות רשות הרבים בברייתא. לשיטתם של הבה"ג ורש"י, שעיקרה של רשות הרבים מוגדרת על פי הממדים של דגלי מדבר, עיקר חסר מן הספר!

וכי תימא: במקומות קא מיירי, באינשי לא מיירי, והא אתמר התם (ו' ב') 'וליתני נמי מדבר, דתניא איזהו רשות הרבים סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין ומדבר', ותרצין 'אמר אבי' לא קשיא כאן בזמן שהיו ישראל במדבר כאן בזמן הזה', אלמא בדירין נמי איירין בברייתא!

הרמב"ן מציע לתרץ שהברייתא דיברה ב"מקומות" ולא באנשים, לפי דברינו שלעיל יש להסביר את החילוק כך: הברייתא עסקה בהגדרתו הפיזית של המקום ולא בהגדרת השימוש בו.

הוא דוחה את הצעת החילוק הזאת, בהצביעו, על פי המאמר של אבי, שהגמרא מתחשבת גם ב"אינשי", כלומר במידת השימושיות של המקום, ולא רק ב"מקומות" כלומר, במבנה הפיזי שלו.⁵¹

אילו היה הרמב"ן מבין שמספר ששים רבוא הוא גדר מספרי כמו ט"ז אמה, הנלמד בפשטות מדגלי מדבר, לא היה כל טעם לחילוק שלו. גם הקושיה שלו על העדר ששים רבוא מן הברייתא לא היתה קושיה, שהרי כשם שלא הזכירו ט"ז אמה, "מפולש" וחסר קירוי, כך לא הזכירו ששים רבוא והסתפקו בדוגמה של סרטיא ופלטיא, על כל המשתמע ממנה. אבל מדברי הרמב"ן נראה, שהוא הבין שמספר ששים רבוא הוא בעיניו שיעור אחר, הוא אמור להיות שיעור "אינשי", דהיינו, שיעור בשימוש המקום ובהגדרת רבים, ולא שיעור במימדי החלל.

מהמשך דברי הרמב"ן, מוכח בבירור שהוא תופס את הגדרת רשות הרבים על פי שימושה ולא על פי מימדיה:

ועוד, מדקא אמרין מדבר בזמן שהיו ישראל שם הוי רשות הרבים ובזמן הזה כרמלית, מכלל דעיר ואיסטריטאות אע"פ שאין בהם ששים רבוא הוו רשות הרבים. כיון שהדרכים כבושין ובני אדם עוברין בהם, דטעמא דמדבר משום שאין שם דרך כבושה ולא מכוונת לילך בה לשום מקום ודמי לבקעה שהיא רשות היחיד לשבת, ור"ש עצמו כתב שם מדבר בזמן הזה אינו מקום הלך לרבים דהולכי מדברות לא שכיחי, ומינה דדרכים ועיירות דשכיחי, אע"ג דלא הוו תמן ששים רבוא.

כאן מציע הרמב"ן את שיטתו, שרשות הרבים איננה מוגדרת כלל על ידי מספר האנשים המהלכים בה, אלא על ידי אופי השימוש בה, מקום המיועד להילוך רבים ייחשב לרשות הרבים.

על כן מסכם הרמב"ן דלא כרש"י:

וסוף דבר אין לנו אלא מה שמוזכר בתלמוד רשות הרבים שש עשרה אמה דגמרינן ממשכן כדאיתא בפרק הזורק (צ"ט א'), ושאינו מקורה כדאמרין בפרק קמא דשבת (ה' א') אבל דירין לא ילפינן, הילכך כל מביי שמפולש בשני ראשין ומכוון עד חוץ למדינה ורחב שש עשרה אמה הוא רשות הרבים גמורה בכל עיירות ובכל כפרים שבעולם.

מסקנת הרמב"ן שמה שלמדים מן המשכן אינו אלא המידות הפיזיות של הרשות, ולא את ה"דירין" שבה.

את המידות הוא מחשיב כסייגים לשימושיות של הרשות. אך לא כהגדרה מהותית שלה.

בשונה מעמדתו של הרמב"ן, המקשה על רש"י קושיה יסודית מעצם הגדרת רשות הרבים, בעלי התוספות הקשו על רש"י מתוך הסכמה עם עמדתו העקרונית, וגם את שאלותיהם מביא הרמב"ן:

ועוד מדקדיקין עליו בתוספות שהרי מדבר כפלי כפלים היו בו אנשים ונשים וטף וערב רב, והם מתרצים קושיא שלהם ז"ל כיון דמשכן גמרינן לכל מילי דשבת מן המנין שהוזכר בתורה ילפינן, ואין התירוץ נכון שהרי כתוב ויבאו האנשים על הנשים, ועוד ליבעו ששים רבוא מבני עשרים ועד ששים.

קושיות אלו של בעלי התוספות על רש"י הן ממישור אחר. הם מקשים על רש"י לשיטתיה, אם אכן לומדים מן המשכן גם את מספר האנשים, היה צריך להגיע למספרים אחרים, שונים מששים רבוא, כיון שששים רבוא איננו המספר המלא של ישראל במדבר.

לכאורה, שיטת הרמב"ן דווקא קשה יותר משיטת רש"י, אף על פי שהוא נסמך על התלמוד. יש להקשות על התלמוד עצמו: מדוע למדו מדגלי מדבר ענין קירוי וט"ז אמה, ומישור שטוח, ולא למדו שצריך ששים רבוא? רש"י אכן הבין שיש עקביות בתלמוד, ולכן הניח שגם דרישת הששים רבוא נובעת מן המשכן.⁵² ואילו לפי הרמב"ן, אין הסבר לחריגה מן העקביות הזאת.

נראה, שכדי לפתור את בעיית חוסר העקביות בלימוד מן המשכן, הבחין הרמב"ן בין שתי קטגוריות נפרדות: ענין ה"מקומות" וענין ה"דירין". כבר כשהציע תירוץ בברייתא, אמר שבמקומות קמיירי, בדירין לא קמיירי. ואף

⁵¹ אכן, גם שאר המידות לא נזכרות בברייתא, ט"ז אמה, קירוי, וכדומה. אבל, כל אלו כלולים כבר בהגדרת סרטיא ופלטיא. לדעת הגאון, יש להחשיב גם את ששים הריבוא ככלולים בהגדרה זו, אבל הרמב"ן אינו מבין כך את שיעור ששים רבוא, כאמור.

⁵² העקרון של העקביות בכל התלמוד, בפרשנותו של רש"י הוא עקרון חשוב ביותר להבנת דרכו הפרשנית. רש"י הוא מאבות התפיסה הקוהרנטית וההרמונית של התלמוד, שיסודתה בהקדמתו של ר' נסים גאון לספר מפתח מנעולי התלמוד, והיא באה לידי מיצויה בתורתם של בעלי התוספות. בניגוד לכך, הרמב"ן, למרות היותו תלמידם של בעלי התוספות, עדיין משמר גם את השיטה האנליטית והמרוכדת של הגאונים, הבאה לידי ביטוי מובהק בפרשנות הגאונים ובהלכה של הרי"ף והרמב"ם.

על פי שדחה דבריו והראה שאין לומר כן בפירוש הברייתא, את ההבחנה עצמה לא דחה, ואדרבה הוא השתמש בה כדי להסביר מדוע למדים מן המשכן את המידות ולא את מספר העוברים ושבים ברשות הרבים. דעת הרמב"ן היא שמן המשכן למדים רק הגדרה פיזית של המקום, ולא לומדים הגדרה פונקציונלית של השימוש בו.

כך, עולים הדברים יפה עם מה שאמרנו לעיל בענין רשות היחיד, שמן המשכן למדו בעיקר את הממדים של המקום, אבל את היותו של המקום רשותו של אדם יחיד, לא מן המשכן למדנו אלא מפרשת המן. ומובן, שגם ברשות הרבים, למדו מן המשכן את ההגדרה של הממדים בלבד, אבל את ההגדרה השימושית, מקום להילוך הרבים, לא היה ניתן לבסס על המשכן, ומקורה של הגדרה זו הוא בפרשת המן.

נחזור ונבהיר את דעתם הנגדית של הגאונים ורש"י: רש"י מקבל רק את המשכן כמקור להגדרת הרשות. מבחינת רש"י, ששים ריבוא איננה הגדרה פונקציונלית, הנבדלת משאר הגדרות המימדים. רש"י הבין שששים רבוא הוא שעור כמותי, כשאר שיעוריה של הרשות, והוא נלמד באופן שרירותי מהמשכן, כפי שלמדים ט"ז אמה ומפולש.

ממילא, גם קושיות התוספות אינן קשות לרש"י. המספרים אינם מכוונים להגדיר מהו שימוש רבים, אלא הם מספרים סמליים, שנגזרו מן המספרים המופיעים בתורה בפרשת המשכן. אין צורך לחשב כמה יהודים הלכו בשדרות מחנה לוויה בכל שבת כדי להגדיר מהי רשות רבים. חכמים השתמשו במספר המופיע בתורה ורגיל במדרשים ובספרות חז"ל כדי לייצג את הרעיון, של הזיקה למשכן ולדגלי מדבר.

ד.שני סוגי רשויות

הסברנו באריכות רבה, שהגדרת מימדי הרשות נעשתה על פי המשכן, ואילו הגדרת השימוש של הרשות איננה מן המשכן אלא מפרשת המן. אבל לפי פשוטה של הברייתא נראה, שהגדירו את רשות היחיד, לפי הממדים ואת רשות הרבים על פי השימוש. שהרי תל וחריץ אינם מקום השימוש והבעלות של היחיד, אלא חללים שמימדיהם ד' על ד' בגובה י'. ואילו סרטיא ופלטאי, אינה מכילה ממדים כלל, אלא הם הדוגמה המובהקת של מקום המסחר והמשא ומתן - השווקים שבעיר.

אם נפרש את הברייתא כפשוטה, יוצא, שהגדרת רשות היחיד והרבים אינן סימטריות ואין הן משלימות זו את זו. "רשות היחיד" מוגדרת על פי הממדים הפיזיים, ד' על ד' בגובה י' ואילו "רשות הרבים" מוגדרת על פי השימוש: מקום הילוך רבים. זו כנראה תפיסתו של הרמב"ן. מכיון שכך, נותר מרווח בין שתי הרשויות כי ההגדרות אינן על מישור אחד, ובה נפתח פתח לרשויות נוספות, שאינן ממלאות את התנאים של אף אחת משתי הרשויות, או שמתקיימים בהן המגדירים של שתי הרשויות גם יחד.

כפי שראינו לעיל, יש מקום שמוגדר פיזית כרשות היחיד, אבל פונקציונלית, אין הוא שייך ליחיד אלא יש בו משתמשים רבים, וזו החצר או המבוי.

כנגדם יש מקום שאינו מוגדר פיזית כרשות היחיד, אבל גם הוא גם לא מקום הילוך רבים, וזו היא הכרמלית.

נחזור ונרחיב פירוש זה של הברייתא כשנעסוק שתי הרשויות דרבנן.

יש לציין, שפירוש זה הולם את פשוטה של הברייתא, אך קיימת נטיה נגדית, להאחיד את הקטגוריות של הגדרת שתי הרשויות ולשלב בין ההגדרות על פי המימדים לבין ההגדרות על פי השימוש, כפי שראינו בדיון של הגאון. גם לגישה הזאת נזקק לקמן ביתר פירוט.

בין איסור הוצאה לאיסור העברה

כפי הנראה, קיים הבדל יסודי נוסף בין מלאכת הוצאה הנלמדת מפרשת המן לבין מלאכת הוצאה הנלמדת מפרשת המשכן.

כאמור לעיל, במלאכת הוצאה שמקורה בפרשת המן, מדובר על איסור שיסודו בלקיטת המן, והרחבתו לכל מעשה משא ומתן. כמבואר בפסוקי ישעיהו, ירמיהו, עמוס ונחמיה. לפי זה, עיקרו של האיסור מתמקד במרחב של רשות הרבים. האיסור העיקרי הוא העברה ברשות הרבים, כדרך פעולתם של הסוחרים. האיסור הנוגע לרשות היחיד והוצאה ממנה ואליה הוא איסור משני, שמגמתו למנוע הוצאת משא ואולי גם יציאת האדם עצמו למרחב של "רשות הרבים" שהוא המרחב של החולין ועולם חיי המעשה. השוק.

לעומת זאת, במלאכת הוצאה שמקורה בפרשת המשכן, הדגש הוא דווקא על ההוצאה מרשות לרשות: "הם העלו מקרקע לעגלה ואתם לא תעלו, הם הורידו מעגלה לקרקע ואתם לא תורידו". ראינו, שהגמרא לא מצאה כלל מקור לאיסור העברה ברשות הרבים מן המשכן ותלתה זאת ב"גמרא גמירי לה".

אם כן, לא זו בלבד שהמקורות השונים מכוננים גדרים אחרים של הרשויות, אלא שהם גם מכוננים מיקודים שונים של האיסור. מפרשת המן מודגש איסור ההעברה ברשות הרבים ומפרשת המשכן מודגש איסור הוצאה מרשות לרשות.

המשנה והברייתא – שני מוקדי האיסור

לפי זה, המשנה של העני ובעל הבית, והברייתא של הרשויות, משקפות יפה את שתי הגישות השונות למלאכת הוצאה.

המשנה מתמקדת באופן ברור במעשה הוצאה וההכנסה שבין הבית לחוץ. היא מדגישה את הפעולה: נתן ונטל, ואת האנשים הפועלים: בעל הבית והעני. לא כן הברייתא, היא ממוקדת ברשות הרבים ובמתרחש בה, משא ומתן, והעברת חפצים בתוכה.

רשות היחיד של הברייתא אינה רשות היחיד של האדם הפרטי, הבית או החצר, כפי שהציע הגאון בספר העתים, אלא היא מקום בתוך רשות הרבים המופקע משימוש הרבים, תל או חריץ. הברייתא מתמקדת בזירה הציבורית, במרחב השוק הסרטיא, שהיא הרחבה או הרחוב, והפלטאיא, שהיא שדרת החנויות או הככר המרכזית⁵³, וכן המבואות המפולשים אליהן. גם בהמשך, בהגדרת הכרמלית, משתמשת הברייתא בביטוי "ואין נושאים ונותנים בהן". מלים אלה מבטאות חסרון משמעותי בהגדרת המקום כרשות רבים, כשבאים לדון במעמדו לענין איסור העברה בו. שהרי אם אין זה מקום שוק שרגילים לשאת ולתת בו, אין זו בעצם "רשות רבים".

גם הדיון בגמרא אודות ברייתא זו מתייחס בעיקר למקומות ברשות הרבים שנגרעו מ"הילוך הרבים". כך בשאלת עמד לכתף ברשות הרבים, כך הוא הדיון אודות עמודים נמוכים, או היזמי והיגי. כולם מצויים בתוך רשות הרבים, אך אינם שימושיים לרבים. במובן מסוים, בברייתא שלנו השם "רשות היחיד" עבור תל או חריץ אינו אלא שם מושאל למקום שהוא היפך רשות הרבים.

לא כן המשנה. זו מתמקדת דווקא ביחס בין בית לחוץ. היא אינה מתעניינת כלל בגדרי הרשויות ומהותן. אין בה בכלל 'רשות הרבים', ורשות היחיד שלה הוא הבית.

אפשר לסכם ולומר, שמכל הבחינות עומדים הבית והסרטיא כשני הדגמים המובהקים של הרשויות. הבית הוא רשות יחיד גמורה, גם במבנהו וגם בשימושו, והסרטיא ופלטאיא היא רשות רבים גמורה, גם במימדיה וגם בשימושיה. הצורך להשתמש בקטגוריות נוספות של הגדרת הרשויות נובע מכך שבעצם, חוץ מאשר במחנה ישראל במדבר, שהוא דגם "אידיאלי", אין מציאות של עיר שבה קיים מעבר ישיר מבית לסרטיא ופלטאיא, העיר מורכבת מיחידות משנה המפרידות בין הבית לרשות הרבים, והן מאלצות ליצור הבחנות עדימות יותר, המרחיבות את מושג רשות היחיד ואת מושג רשות הרבים גם יחד.

ה.ה.ה. הרשויות דרבנן

אחרי שהברייתא הגדירה את שתי הרשויות העיקריות, היא פונה להגדיר את הרשויות המישניות, שהן שתי הרשויות "מדרבנן".

יש לשים לב היטב להבדל בהגדרת הרשויות הללו במקורות המקבילים. בתוספתא, בירושלמי ובבבלי. נפתח בלשון התוספתא:

העמימות בתוספתא

הלכה א':

ארבע רשויות רשות היחיד ורשות הרבים אי זהו רשות היחיד..

הלכה ד':

אבל הים והבקעה והכרמלית והאסטונית והאסקופה אינן לא רשות היחיד ולא רשות הרבים. אין נושאים ונותנים לתוכן. ואם נשא ונתן פטור. אין מוציאין לא מתוכן לרשות הרבים ולא מרשות הרבים לתוכן ואין מכניסין לא מתוכן לרשות היחיד ולא מרשות היחיד לתוכן, ואם הוציא והכניס פטור.

הלכה ה

⁵³ עיי' המובן של המקומות הללו בתוספתא כפשוטה, ועיי' ערוך השלם בערכים סרטיא ופלטאיא.

חצר של רבים ומבואות שאין מפולשין, עיריבו מותרין לא עיריבו אסורין.

הלכה ו

אדם עומד על האיסוקפא: נותן לבעל הבית ובעל הבית נותן לו, נותן לעני והעני נותן לו, נוטל מבעל הבית ונותן לעני, מן העני ונותן לבעל הבית, שלשתן פטורין. אחרים אומרים: אסקופא משמשת שתי רשויות, וכל זמן שפתח פתוח כלפנים פתח נעול כלחוץ. היתה גבוהה עשרה טפחים הרי זו רשות לעצמה.

התוספתא כלל איננה מגדירה את שמותיהן של הרשויות האחרות. אלמלא הופיעו בכותרת הפרק, המלים "ארבע רשויות לשבת", לא היינו יודעים לצפות לקיומן של שתי רשויות נוספות על השתיים הראשונות. ניתן היה לפרש שבתוספתא יש רק שתי רשויות, ועוד דברים שאינם בכלל הרשויות הללו.

אמנם עתה, כשמופיעות "ארבע רשויות" בכותרת, צריך לברר מהן שתי הרשויות הנוספות, שכן מן התוספתא לא ניכר מי הן.⁵⁴

בתלמודים, כבר מובאת שורת הכותרת כך שאפשר להכיר מהן שתי הרשויות האחרות, כך הוא בירושלמי:

ארבע רשויות לשבת רשות היחיד רשות הרבים וכרמלית ומבואות שאין מפולשין.

ואילו בבבלי, הנוסחה היא אחרת:

תנו רבנן, ארבע רשויות לשבת: רשות היחיד, ורשות הרבים, וכרמלית, ומקום פטור.⁵⁵

הירושלמי והבבלי גם מחלקים אחרת את ההלכות הבאות בברייתא. לפי הבבלי, הרשות השלישית היא ה"כרמלית", והיא מכילה את כל ההלכות עד ה"אסקופה". הלכת ה"אסקופה" היא ההגדרה של הרשות הרביעית, "מקום פטור". ואילו לפי הירושלמי, הרשות השלישית מכילה רק את הרשימה של ים ואסטונית וכו', ואילו ההלכה של חצרות ומבואות שאינם מעורבים מגדירה את הרשות הרביעית.

שיטת הירושלמי

הברייתא מונה קבוצת מקומות הנכללים ב"רשות השלישית". זוהי הקבוצה כולה לפי הירושלמי, ורק חלק ממנה לפי הבבלי:

ים ובקעה ואיסטווא ואסקופה וכרמלית אינן לא רשות הרבים ולא רשות היחיד ואין נושאין ונותנין בהן ואם נשא ונתן בהן פטור.

לכרמלית יש איפוא שני מובנים, המובן הראשוני, שמופיע ברשימה זו שבברייתא, הוא שמו המסוים של אחד מסוגי המקומות המנויים בקבוצה זו, כמו ים וכמו בקעה. המובן המשני, המופיע בכותרת של ברייתא הרשויות כולה, הוא שם המכליל את כל אותם מקומות שבקבוצת "הרשות השלישית".

הבחירה בשימוש בשם "כרמלית" כשם כולל לקבוצה מתבאר בברייתא של רבי חייא המובאת בירושלמי כך:

כרמלית, תני רבי חייא: כרמל, רך מלא, אינו לא לח ולא יבש אלא בינוני.⁵⁶ והכא אינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד אלא כרמלית.

מן המאמרים המובאים בירושלמי בהקשר של הכרמלית אפשר לראות, שה"רשות השלישית" מוגדרת על ידי כך שאין היא מקום הילוך הרבים:

רבי זעיריה בשם רבי יהודה רבי זעירא בשם רב חנינה בשם רב חנינה: סימטיות שבין העמודים נידונין ככרמלית. חיייה בריה דרב: כל המעכב דרסה ברשות הרבים נידונין ככרמלית. אי זו היא כרמלית? רבי יסא בשם רבי יוחנן כגון חנותיה דבר יוסטיני.

כרמלית זו, ועמה הים והבקעה והאסטונית, הם מקומות שאינם בשימוש הרבים, אין הם מקום של משא ומתן, ולכן, אין הם נחשבים לרשות הרבים.⁵⁷

⁵⁴ מסתבר, שבנוסף קדום של התוספתא אכן היו רק שתי רשויות, הרשויות דאורייתא. בהשפעת השיטה התנאית השלטת במשנה, שיש בה "שתיים שהן ארבע", חדרה גם לתוספתא, בשלב ראשון רק בכותרת הראשונית, התפיסה של "ארבע רשויות", אך היא לא השפיעה על גוף התוספתא, ועל כן ניכר היטב שהתוספתא סודרה באמת רק על פי שתי רשויות. שלב נוסף בעיבוד התוספתא הוא פירוט ארבע הרשויות בכותרת. העובדה שזו הוספה ניכרת מחילופי הנוסחאות בין שני התלמודים בשמותיהן של שתי הרשויות הנוספות. ועדיין, יש חוסר התאמה בין הכותרת לבין סידור הרשויות שבתוספתא. השתיים הראשונות מוצגות בדרך שאלה: איזו היא רשות היחיד, איזו היא רשות הרבים, ואילו בהמשך ההלכות, שבהן מפורטות תת-רשויות, אין איזכור חוזר להיותן שתי רשויות של ממש.

⁵⁵ מובן, שהלשון העמומה בתוספתא, איפשרה מחלוקת בין התלמודים. אפשר כמובן לומר להיפך, שהיות והיתה מחלוקת בהגדרת ארבע הרשויות, נשתמרה בתוספתא רק הגדרה עמומה שעוקפת את המחלוקת. בין כך ובין כך, ברור שיש מסורת ברורה בדבר שתי הרשויות דאורייתא, ועמימות ביחס לרשויות האחרות, והדבר מובן, באשר היסוד של שתי הרשויות דאורייתא הוא יציב וברור, הן בהגדרת מהותן והן בפרטי הלכותיהן, ואילו הגדרים של המקומות האחרים, שנאסרו על ידי חכמים אינם חד-משמעיים באותה מידה.

⁵⁶ הבבלי מציע אטימולוגיה אחרת: כארמלית – כמו אלמנה, לא בתולה ולא נשואה.

⁵⁷ וכך הדבר גם לענין ממונות ולענין טומאה.

בפרקים הקודמים של שיעורנו הבחנו בין שתי מערכות נפרדות להגדרת רשות היחיד והרבים, המערכת הפיזית והמערכת השימושית. לפי הכלים הללו, ההגדרה של כרמלית, לשיטת הירושלמי, היא חדה וברורה: כרמלית היא מקום שמבחינה פיזית הוא כרשות הרבים: רחב, לא מקורה, ללא מחיצות. ואילו מבחינת השימוש בו אין הוא מקום הילוך הרבים. מהי הרשות הרביעית לפי הירושלמי?

חצר של רבים ומבואות שאינן מפולשין, אם עירבו מותרין ואם לא עירבו אסורין. זו היא הרשות המהופכת לרשות השלישית, לכרמלית. מבחינת הגדרת הפיזית, היא רשות יחיד גמורה, יש בה מחיצות בשטח של ד' על ד'. אולם, מבחינת הגדרת השימוש בה היא מהווה מקום של רבים. נמצא, שהרשות השלישית והרביעית הן נגזרות של הראשונה והשנייה. רשות רבים שאין הרבים מהלכים בה, היא כרמלית. כלומר, "כרמלית" היא רשות רבים "פגומה". הרשות הרביעית היא רשות יחיד שרבים משתמשים בה. כלומר, חצרות ומבואות שאינם מעורבים הם רשות יחיד "פגומה". דינה של שתי רשויות אלה שונים זו מזו. לגבי הרשות השלישית, הכרמלית, נאמר שאין אפשרות לשאת ולתת, אליה, בה וממנה. הרי שחכמים החמירו לדון בה דיני רשות הרבים. ואילו דינה של הרשות הרביעית שונה, היא אסורה רק אם לא עירבו. כלומר, את החסרון של הרבים שבה, אפשר לתקן על ידי שיתוף מבואות ועירוב חצרות. לא נאמר, שניתן לערב את הכרמלית, מכיון שאכן עירוב לא יועיל בה. העירוב תפקידו להפוך את הרבים המתגוררים ומשתמשים בחצר ובמבוי לחטיבה אחת, ובכך להחזיר אותה למעמד של רשות יחיד. על מנת להפוך את הכרמלית למקום שמותר לטלטל בו, כלומר, לרשות יחיד, צריך לבנות לה מחיצות, כדי לעשותה רשות יחיד מבחינה פיזית. דבר זה אינו מוזכר כלל בבבלי פגומה.⁵⁸

האסקופה

האסקופה, לדעת הירושלמי, איננה יחידה לעצמה, אלא היא פרט מרשימת המקומות הנמנים ברשות השלישית, הכרמלית. לפיכך, הירושלמי צריך לפרשה כענף מרשות הרבים: ואמר ר' יוסה איסקופה שאמרו רחבה ארבעה ואינה גבוהה עשרה. אין תימר גבוהה עשרה ורחבה ארבעה, רשות בפני עצמו הוא.

שהרי היא רשות היחיד ממש. לכל דבר.

אין תימר גבוהה עשרה ואינה רחבה ארבעה, הדא דמר רב חסדא בשם אסי: קנה נעוץ ברשות הרבים גבוהה עשרה טפחים מותר לכאן ולכאן, ובלבד שלא יחליף.

בגובה שמעל עשרה טפחים, אין האסקופה חלק מרשות הרבים כלל. לא רק מפני שאין הרבים משתמשים בו, אלא מפני שהגדרת הפיזית של רשות הרבים היא עד עשרה טפחים. לפיכך, אין להגדיר מקום זה ככרמלית, והוא מקום מותר לגמרי. יש לשים לב, שבעיני הירושלמי המקום הזה, מעל עשרה טפחים, איננו רשות לעצמה, גם לא מדרבנן. שהרי לפי הירושלמי, הרשות השלישית היא רשות רבים בלא הילוך רבים, והרשות הרביעית היא רשות יחיד בשימוש של רבים, כאמור, מוגדרת פיזית כרשות יחיד. נמצא, שקיים מקום שאיננו רשות כלל, והוא החלל שמעל עשרה טפחים של רשות הרבים. מסקנת הירושלמי חייבת להיות, שהאסקופה הנמנית בכלל כרמלית, אינה אלא פרט מרשות הרבים, על כן הם מסכמים:

אלא כן אנו קיימין בשאינה לא רחבה ארבעה ולא גבוהה עשרה.⁵⁹ מובן, שמדובר באסקופה העומדת ברשות הרבים, וממעטת מהילוך הרבים. מכלל רשות הרבים יצאה, כי אינה נוחה להילוך הרבים, ולכלל רשות היחיד לא הגיעה, כי אין לה את מימדי החלל של רשות הרבים, ואם כן, הרי היא "כרמלית", דהיינו – רשות רבים פגומה.

שיטת הבבלי

הבבלי חולק על שיטת הירושלמי בהגדרת הרשויות, והוא אינו מבחין בין שני סוגי רשות אסורה. מבחינת הבבלי, כל מה שאסור מדרבנן הוא בכלל "כרמלית":

⁵⁸ והוא נפתר רק על ידי היצירה של מחיצות מלאכותיות, "צורת הפתח", הנידונות בעירוויין ואין מקומן כאן.
⁵⁹ יש מקום לדיון בשיטת "אחרים": איסקופה שלפני הפתח אחרים אומרי' כל זמן שהפתח פתוח כולה כלפנים נעול כולה כלחוץ. לפי שיטה זו, האסקופה איננה מוגדרת רק על פי מידותיה, אלא גם על פי החיבור שלה לרשות הסמוכה. האם יש כאן עוד מרכיב בהגדרת החלל הפיזי, או שיש כאן כבר התייחסות למימד השימושי?

כדי להשלים רשות רביעית, נצרך הבבלי להגדרה אחרת לרשות זו, וזה הוא "מקום פטור", שכלל איננו רשות, אלא הוא באמת "לא-רשות", ואין איסור הוצאה ממנו ואליו, משתי הרשויות האחרות, ואף אין בו איסור הוצאה והעברה כלל, מלבד האיסור להעביר דרכו מרשות לרשות.

את ה"מקום פטור" מצא הבבלי בהלכת האסקופה שבתוספתא. זו הלכת האסקופה שהתפרשה על ידי הירושלמי כענין לעצמו, אחרי שנסתיימה הגדרת הרשויות. לפי נוסח הירושלמי בברייתא, אסקופה היא אחת מן הדוגמאות של כרמלית, והלכת האסקופה באה לפרט, מהי האסקופה הכלולה בכרמלית, ואיזו אסקופה איננה כלולה בה. אבל הבבלי רואה בהלכת האסקופה את ההגדרה של הרשות הרביעית, "מקום פטור", ובזה הוא מחויב לנוסח שונה מן הנוסח שלפנינו בתוספתא ובירושלמי. מובן, שאין הוא גורס "אסקופה" ברשימת הכרמליות:

אבל ים ובקעה ואיסטונוית והכרמלית אינה לא כרשות הרבים ולא כרשות היחיד, ואין נושאים ונותנים בתוכה, ואם נשא ונתן בתוכה פטור;

נראה, שהשורש להבדל בין הגדרת הרשויות בשני התלמודים הוא בשאלה מהו המוקד העיקרי שלהם בתפיסת הרשויות. הירושלמי, כמו התוספתא, מבין שהנושא העיקרי הנדון במשנתו ובמשנת שבועות הוא הרשויות. ולכן הוא ממוקד בהגדרת הרשויות, מבחינה פיזית ומבחינה שימושית. לפיכך, השוני המהותי מבחינה פיזית בין הכרמלית לבין החצר שאינה מעורבת, הוא סיבה מספקת להבחין ביניהן כשתי רשויות שונות.

"מקום פטור", אינו יכול להחשב רשות, כי אין דבר שמגדירו כרשות. רשות היא ממשות ריאלית לפי הגדרים של הירושלמי, ולא "העדר רשות".

לא כן הדבר בבבלי. הבבלי, כפי שראינו גם בשעור הראשון, ממוקד יותר במעשה ההוצאה. ענין הרשויות נראה משני. דבר זה מובלט בהבדל בין פירוש "שתיים שהן ארבע" בתוספתא וירושלמי, לבין הפירוש במשנה א', שהבבלי ממשיך לפתחו בהרחבה בסוגיה הראשונה.⁶⁰

מנקודת המבט של איסור הוצאה והעברת ד' אמות, מתעניינים דיני הרשויות ולא בהגדרתן. רשות היחיד מתאפיינת בכך שמותר להעביר בה. רשות הרבים בכך שאסור להעביר בה מן התורה. ומשום כך, אין הבדל בין חצר שאינה מעורבת לבין כרמלית, שכן בשתייהן יש איסור העברה דרבנן, ולכן יש להחשיבן כרשות אחת: הרשות שמותרת מן התורה ואסורה מדרבנן.

משום כך, צריך להגדיר רשות רביעית, שמתייחדת בכך שמותר להעביר בה, ומותר להוציא ממנה ואליה. והיא ה"מקום פטור".⁶¹

ו. סמל וממשות

בספרי ח"ן, רשות היחיד מייצגת את השכינה, מקום יחידו של עולם, עולם התיקון ורשות הרבים הוא מקום הקליפות והסטרא אחרא, מקום של פירוד וממילא של סכנות ופגמים.⁶² איסור הוצאה לרשות זו מתפרש כקלקול, ואיסור ההכנסה מרשות הרבים לרשות היחיד מתפרש כהבאה מסוכנת ושליטת מעולם החולין והקליפות אל עולם הקודש. זוהי עבודת תיקון המותרת ורצויה בימות החול, אבל היא אסורה בשבת. בדרך כלל, משתמשים בספרי ח"ן בהגדרת הרשויות הסמלית, על פי המימדים, ולא בהגדרה השימושית. מידות רשות היחיד: ד על ד' בגובה י' מרמזות לשם הוי"ה, ומידות רשות הרבים, מרמזות לענין ההתפשטות: ט"ז אמה, והפתיחות: מפולש.⁶³

⁶⁰ כמבואר בשעור א' על המשנה הראשונה.

⁶¹ קריאה מחודשת של סוגיות הבבלי הנוגעות לברייתת ארבע רשויות, על בסיס ההבנה שיש פער בין התפיסה המקורית של הברייתא לבין הפירוש שלה על ידי הבבלי, מבהירה הרבה מן הקשיים שיש בסוגיות אלה.

⁶² רעיא מהימנא פנחס, דף רמ"ד א': תיקוני זוהר, תיקון חמישי, כ' ע"א, תיקון כ"ד, דף ס"ט א', ועוד. והובא אצל הרמ"ק, (פרדס רימונים שער כ"ג פרק כ'). בכתבי האר"י (עץ חיים, שער י"א פרק ז'), שולב מושג "רשות הרבים" לתהליך הבריאה, שבירה ותיקון, ורשות הרבים הוא מצב של פירוד, שמוזהה גם עם "מלכי אדום". כנגד זה, רשות היחיד הוא סמל ליחידו של עולם, ומצב של תיקון, וכך לשונו של השל"ה: (מסכת שבועות - פרק תורה אור): ואז נתדבקו בשם הוי"ה בקבלת התורה, ונכנסו לרשות היחיד שמו הגדול שהוא סוד שם הוי"ה שהוא רשות היחיד, ארכו עשר ורחבו ד', דהיינו ד' אותיות של השם כמבואר ברעיא מהימנא. ועי' עוד בספר התניא, פל"ג: "על כן אסור להוציא בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים, כי אנחנו נכנסנו ביום השבת בקבלת התורה לרשות היחיד יחידו של עולם חלק הוי"ה". וכך הגדיר ר' צדוק הכהן מלובלין: "ועל דבר זה נתייסדה כל מס' עירובין ולימודיה לעשות מרשות הרבים רשות היחיד... ורשות הרבים הוא מצד הפירוד הנגלה ויש עצות שיהיה נעשה מרה"ר רשות היחיד כנ"ל שזהו תכלית העבודה". (דובר צדק אות ד'). לעומת זאת, בספר שושן סודות מתוארות ארבע הרשויות כמרמזות לחלקים שונים במערכת הספירות. (שושן סודות, אות תק"ג, סוד ד' רשויות לשבת).

⁶³ עי' מהר"ל, נצח ישראל פי"ז.

זו היא התבוננות סמלית על מערכת הרשויות, כמייצגות מושגים רחניים מופשטים, והיא משתמשת על כן במערכת סמלית אחרת, מערכת המקדש. אולם אפשר לראות קשר הדוק בין המימדים הסמליים לבין התפקידים השימושיים של הרשויות. רשות היחיד, הבית, הוא המקום המוגן של האדם, שאותו הוא יכול לקדש, בו הוא יכול להמנע מלהחשף לסכנות החמריות והרוחניות שמצויות ברשות הרבים. האנגלי אומר: "ביתי הוא מבצרי", היהודי אומר: "ביתי הוא מקדש ה'". אמנם, ההתבצרות בבית איננה הייעוד היהודי. בימות החול מצופה ממנו לשאת ולתת עם החוץ, עם רשות הרבים, לרבות כל הצדדים הבעייתיים שיש בה, הקליפות. תפקידו של האדם לברר מן הקליפות את התוך החיבי ולהכניסו אל הקודש פנימה, וכן להקרין מן הבית המקודש אל החוץ הסואן, קדושה ויראת שמים.

אלא שכל העשייה הזאת היא עשייה של ימות החול, ואילו השבת נועדה לכך ש"אל יצא איש ממקומו". ימי החול הם ימי ההתמודדות בזירת רשות הרבים. יום השבת הוא יום ההתכנסות לבית והצטמצמות בד' אמות של קדושה. הבית, נעשה מתוך כך למשכן. "ויכלא העם להביא" כולל גם הפסקת הבאת תרומות מן החוץ לעולם הקודש. את התרומות לעיצוב הקדושה של הבית ליקטנו בימות החול. בשבת שובתים גם מזה.

גם מבחינת הממשות הריאלית הפשוטה, איסור המשא ומתן, הוא ביטוי להפסקת הפעילות האופיינית לימות החול, בעולם החולין, והתכנסות לבית, למנוחה ולהתקדשות. וגם מבחינה סמלית, רשות הרבים מייצגת את החוץ הפתוח, המסוכן, ורשות היחיד מייצגת את הבית המקודש, המוגן והבטוח. פרשת המן ופרשת המשכן אינן איפוא שני מקורות מנגדים להגדרת הרשויות ולאפיפונה של מלאכת הוצאה, אלא הן שני היבטים של אותה תופעה שורשית, המשלימים זה את זה ומעצבים ביחד את אופיה של מלאכת הוצאה ונגזרותיה, ובהרחבה – את אירת השבת בבית היהודי, ובפרהסיה הישראלית.

.ז